

Tematyka prometejska¹ w czasopismach polskich Tatarów w okresie II Rzeczypospolitej. Zarys problematyki

Selim Chazbijewicz

Tatarzy polscy stanowią wspólnotę etniczną, która nie tylko kontynuowała tradycje militarne, ale była także grupą kulturotwórczą. Ta kulturotwórcza funkcja etniczności tatarskiej przejawiała się w tworzeniu rękopiśmiennej literatury i książki muzułmańsko-tatarskiej na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego². Staropolska literatura Tatarów polsko-litewskich doczekała się już obszernej bibliografii³. Także dwudziestowieczna literatura tatarska w Polsce

¹ Myśl prometejska rodziła się wraz z odrodzonym państwem polskim. Rzeczypospolita już w latach 1919-1921 wspierała prawoniedopuszczalności narodów nadbałtyckich i żyjących nad Morzem Czarnym i Kaspijskim. Polskie wsparcie otrzymały takie państwa jak Gruzja, Armenia, Idel-Ural – republika Tatarów nadwołżańskich i Baszkirów, Republika Górali Kaukazu, istniejące w latach 1918-1920 państwo Czeczenów, Inguszy, Karaczajów, Bałkarów, Kabardyjczyków, Osetyńców, państwo Kozaków dońskich i kubańskich (nazwa od rzeki Kubań), Ukraina, Demokratyczna Republika Krymu, gdzie Tatarskie Zgromadzenie Narodowe zwróciło się, w piśmie z 17 maja 1920 r., z oficjalną prośbą do Ligi Narodów o przekazanie Krymu pod polski protektorat. Niestety, plany te nie zostały zrealizowane. Na fali tej polityki powstał w Warszawie, już w roku 1926, Instytut Wschodni, formalnie jako placówka naukowa i społeczna powołana do podtrzymywania stosunków naukowych i kulturalnych Polski ze Wschodem, jednakże w praktyce jej celem było odegranie roli politycznego zaplecza teoretycznego dla polityki prometejskiej. Symbolem wyzwolenia narodów nierosyjskich spod imperialistycznego jarzma Rosji i Związku Sowieckiego został Prometeusz, w mitologii starożytnej Grecji tytan, półbóg, który ulepił z gliny człowieka i dał mu umiejętności i narzędzia przeżycia, m.in. ogień. W ten sposób naraził się Zeusowi który ukarał go, przykuwając do skały na Kaukazie a sęp codziennie wyjadał mu wątrobę która odrastała. Prometeusz stał się symbolem buntu w imię człowieka uciśnionego.

² S. Chazbijewicz, *Książka polsko-litewskich Tatarów i jej rola w kształtowaniu samoświadomości etnicznej*, [w:] *Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej „Książka ponad podziałami”*, 60 lat UMCS 1944-2004, Lublin 16-18 listopada 2004, ss. 59-69.

³ Na temat literatury i piśmiennictwa Tatarów polsko-litewskich narosło już sporo interesujących prac od okresu międzywojennego. Są to następujące artykuły i książki: J. Szynekiewicz, *Literatura religijna Tatarów litewskich i jej pochodzenie* [w:] „Rocznik Tatarski”, t.II, Zamość 1935, ss. 138-143; A. Woronowicz, *Szczątki językowe Tatarów litewskich* [w:] „Rocznik Tatarski”, t. II, Zamość 1935, ss. 351- 366; tenże, *Kitab Tatarów litewskich i jego zawartość* [w:] *tamże*, ss.376- 394; S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy (...) op. cit.*, (rozdz. VIII i IX); A. Zajączkowski, *Tak zwany cbamañ tatarski ze zbioru rękopisów w Warszawie*, [w:] „Sprawozdania PAU”, t. 52, nr 4, Kraków 1951, ss. 307-313; M. Konopacki, *Piśmiennictwo Tatarów polsko-litewskich w nauce polskiej i obcej* [w:] „Przegląd Orientalistyczny”, nr 3(59), Warszawa 1966, ss. 193-205; C. Łapicz, *Kitab Tatarów litewsko-polskich (Paleografia. Grafia. Język)*, Toruń 1986; W. Dembski, *Prace nad katalogiem zabytków rękopiśmiennych Tatarów polskich* [w:] „Życie Muzułmańskie”, nr 9, Gdańsk 1988,

zaczyna być ośrodkiem zainteresowania badaczy⁴. Natomiast tatarsko-muzułmańska prasa wydawana w Polsce w okresie międzywojennym doczekała się proporcjonalnie niewiele omówień⁵. Wskazać należy, że prasa ta, zwłaszcza późniejsza, powojenna, jest obiektem jeszcze mniejszej liczby tekstów krytycznych⁶. Nie analizowano jej jednak nigdy pod kątem tematyki prometejskiej. Niniejsza próba jest pierwszą, jednakże niepełną, w badaniach nad polskimi Tatarami.

Społeczność polskich Tatarów, licząca w okresie międzywojennym ponad pięć tysięcy członków⁷, zdołała wykrzesać z siebie wysiłek intelektualny i organizacyjny, wydając w latach 1930-1939 trzy tytuły prasowe. Dwa z nich miały charakter periodyków – kwartalnika i miesięcznika, jeden był wydawnictwem nieregularnym o cesze almanachu. W latach 1930-1931 i 1934-1937 ukazywał się w Warszawie kwartalnik „Przegląd Islamski”, zaś w latach 1934-1939 w Wilnie wydawany był miesięcznik „Życie Tatarskie”. Oprócz tego opublikowano trzy tomy „Rocznika Tatarskiego”, w latach 1932, 1935 i 1938.

Wydawcą i redaktorem naczelnym oraz inicjatorem „Przeglądu Islamskiego” był Wassan Girej Dżabagi, były przewodniczący parlamentu i minister skarbu Republiki Górskiej Narodów Północnego Kaukazu w latach 1917-1919. Był także przedstawicielem tej republiki podczas obrad konferencji wersalskiej w 1919

ss. 26-29; *Klucz do raju. Księga Tatarów litewsko-polskich z XVIII wieku* w przekładzie i opracowaniu H. Jankowskiego i C. Łapicza, Warszawa 2000; A. J. Drozd, *Arabskie teksty liturgiczne w przekładzie na język polski XVII wieku*, Warszawa 1999; A. K. Antonowicz, *Bieloruskije teksty pisannyje arabskim piś'mom i ich grafiko-ortograficzeskaja sistiema*, Wilno 1968; I. B. Konopacki, A. I. Smolik, *Gistorija i kul'tura bielaruskich Tatar*, Mińsk 2000 (rozdz. 2 i 5); G. Miszkiniene, *Driewniejszyje rukopisi litowskich Tatar (Grafika, Translitieracija, pieriewod. Struktura i sodierzanije tekstow)*, Wilno 2001; *Rukapisy białoruskich tatarau kanca XVII-paczatku XX stogoddzija z kaliekcji Cinetral'naj naukowaj bibliatiki imja Jakuba Kolasa Nacijanal'naj Akadiemii Nawuk Białarusi*, Mińsk 2003; *Katalog Arabskoalfawitnych rukopisiej litowskich tatar*, Wilno 2005; P. Suter, *Alfurkan tatarski. Der litauisch – tatarische Koran-Tefsir*, Koln (Kolonja) 2004; A. Konopacki (wydanie źródła) P. Czyżewski, *Alfurkan tatarski prawdziwy na czterdzieści części rozdzielony*, Białystok 2013; wymieniono tylko najważniejsze zdaniem autora pozycje, z pominięciem tekstów J. Stankiewicza, J. Krackowskiego oraz prac drobniejszych, przyczynkarskich, not, recenzji, itp. Jednakże ich nagromadzenie świadczy o tym, iż tematyka dojrzała do osobnej całościowej monografii literatury polsko-litewskich Tatarów aż do końca wieku XX, z uwzględnieniem dotychczasowego stanu badań.

⁴ G. Czerwiński, *Sprawozdanie z podróży muftiego Jakuba Szynkiewicza. Źródła, omówienie, interpretacja*, Białystok 2013; W. Wendland, *Trzy czoła proroków z matki obcej. Myśl historyczna Tatarów polskich w II Rzeczypospolitej*, Kraków 2013.

⁵ B. Bładocha, *Analiza treści prasy islamskiej w II Rzeczypospolitej* [w:] „Rocznik Tatarów Polskich”, t. VII, Gdańsk 2001/2002, ss. 57-67; S. Chazbijewicz, *Prasa tatarsko-muzułmańska w Polsce w latach 1939-1996* [w:] „Rocznik Tatarów Polskich”, t. III, Gdańsk-Toruń 1995, s. 87-103; S. Dmitruk, *Prasa mniejszości tatarskiej w Polsce w latach 1996-2008* [w:] *Tatarzy – Historia i Kultura, sesja naukowa Szreniawa, 26-27 czerwca 2009*, Szreniawa 2009, ss. 55-71.

⁶ *Ibidem*.

⁷ A. Miśkiewicz, *Tatarzy Polscy 1918-1939*, Warszawa 1990, s. 63.

roku. W roku 1923 przyjeżdża do Polski i osiada w Warszawie, gdzie zakłada swoją prywatną agencję prasową *Orient*. Praca agencji polegała na nasłuchu radiowych wiadomości w językach rosyjskim, angielskim, francuskim, tureckim, perskim i arabskim oraz sprzedawaniu tych informacji polskiej prasie. Dżabagi był absolwentem politechniki w Petersburgu, synem ostatniego suwerennego chana Inguszetii – Eldziego Dżabagi⁸. W roku 1912 ożenił się z polską Tatarką-muzułmanką Heleną Bajraszewską, córką notariusza w Wołkowysku i właściciela majątku ziemskiego Olszymowo w powiecie wołkowyskim, Lucjana Bajraszewskiego. W latach 1930-1931 „Przegląd Islamski” ukazywał się jako wydawnictwo prywatne, zaś w latach 1934-1937 jako organ Gminy Muzułmańskiej Miasta Stołecznego Warszawy. Sam Dżabagi publikował także w innych czasopismach. W roku 1937 wyjechał do Turcji jako korespondent Polskiej Agencji Telegraficznej. Jego wyjazd definitywnie zakończył wydawanie czasopisma. „Przegląd Islamski” był również prenumerowany przez polskie placówki dyplomatyczne na Bliskim Wschodzie, a także wysyłany do: Jugosławii, Turcji, Iranu i Indii.⁹

Drugi z tatarskich periodyków, „Życie Tatarskie” był formalnie wydawnictwem Oddziału Wileńskiego Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej. Organizacja została założona w 1926 roku. Jej liderzy to: bracia Leon (Arslan) i Olgierd Najman Mirza Kryczyńscy. W rzeczywistości jednakże faktycznym wydawcą był mufti – zwierzchnik religijny polskich, tatarskich muzułmanów – Jakub Szynekiewicz, stojący na czele Muzułmańskiego Związku Religijnego w RP. Organizacja ta powstała pod koniec 1925 roku w Wilnie i jednoczyła muzułmańskie gminy religijne w granicach państwa polskiego. Redaktorem naczelnym, formalnie tylko redaktorem odpowiedzialnym, „Życia Tatarskiego” był Stefan Tuhan Mirza Baranowski, sekretarz muftiatu (urzędu muftiego w RP), były pułkownik armii cesarsko-rosyjskiej, ziemianin. Był on także pisarzem i historykiem amatorem – pisał różnego rodzaju przyczynki, noty historyczne i artykuły, dotyczące historii polsko-litewskich Tatarów, zwłaszcza ich wojskowości. Miesięcznik, a także wcześniej wspomniany kwartalnik, często wydawano w łączonych zeszytach, po dwa, a nawet trzy numery razem. Praktyka tego typu dotyczyła także „Przeglądu Islamskiego”.

Leon Kryczyński, używający rodowego przydomku Najman Mirza, prawnik, współinicjator ruchu kulturalnego polskich Tatarów, działacz rządowy Tatarów Krymskich, pracujący także w Azerbejdżanie, w latach 1918-1920; aktywny uczestnik ruchu prometejskiego, redaktor, wydawca, publicysta, historyk tatarszczyzny, społecznik, był redaktorem naczelnym „Rocznika Tatarskiego”,

⁸ M. Taha Żuk, *Wassan Girej Dżabagi, Dżennet Dżabagi- Skibniewska w służbie islamu i narodu*, Warszawa 2005, ss. 12-13.

⁹ A. Miśkiewicz, *op. cit.*, s. 134.

czasopisma inicjującego badania naukowe nad dziejami i kulturą polsko-litewskich Tatarów¹⁰. Zarówno „Przegląd Islamski” i „Życie Tatarskie” liczyły, jako pojedyncze numery, 16 stron plus 2 strony wewnętrzne okładki, które były koloru szarozielonego z czarnymi napisami tytułowymi. „Przegląd” na pierwszej stronie okładki, pod napisem tytułowym, miał też drukowany spis treści, zaś u dołu pierwszej strony okładki znajdował się adres redakcji i telefon. „Życie Tatarskie” swoją stopkę redakcyjną miało na stronie trzeciej (wewnętrznej) okładki. Format obu czasopism to B5. „Przegląd Islamski” miał też kilka numerów wydanych w formacie A5.

Tematyka wszystkich trzech periodyków była różnorodna. Wszystkie miały również swoje stałe rubryki czy działy. Jedną z takich rubryk stanowiła kronika wydarzeń. Miesięcznik „Życie Tatarskie” dzielił ją na dwie części pt. *Ze świata* oraz *Z kraju*. Z kolei „Przegląd Islamski” wprowadził rubryki: *Kronikę krajową* i *Kronikę zagraniczną*. Natomiast „Rocznik Tatarski” tom I posiadał sekcję zatytułowaną *Kronika*, obejmującą informacje zarówno z kraju jak i ze świata. W tych to działach i rubrykach umieszczane były bardzo często informacje o charakterze – prometejskim, informujące o aktywności i działalności emigracji politycznej z Krymu, Powołża lub Kaukazu i Turkiestanu. Część artykułów dotyczyła także bezpośrednio czy też pośrednio tematyki prometejskiej.

Publicyści, wywodzący się z polskich Tatarów, a także przebywający w Polsce Tatarzy krymscy, piszący po polsku, publikowali również w kwartalniku „Wschód-Orient”, wydawanym przez Instytut Wschodni w Warszawie. Tematyka tego periodyku była poświęcona zagadnieniom prometejskim. W czasopiśmie tym publikowali: Leon Kryczyński, Wassan Girej Dżabagi, Stefan Tuhan Mirza Baranowski, Abdullah Zihni Soysal, Edige Szynekiewicz. Ten ostatni używał pseudonimu *Kırımli Yigit (Krymski Chwat)*. Najczęściej tematyka prometejska łączyła się z tematyką walki i wyzwolenia krymskich Tatarów spod jarzma sowieckiego oraz utworzenia krymsko-tatarskiej państwowości, a także państwowości Górali Kaukazu, co stanowiło domenę W. Gireja Dżabagi. W „Przeglądzie Islamskim” tematyka prometejska występuje niejako pośrednio, to znaczy przez wyraźnie akcentowane stanowisko panislamskie. Panislamizm jako doktryna polityczna, głosząca wspólnotę polityczną i kulturową wszystkich wyznawców islamu była wymierzona także w sowieckie imperium, dziedziczące po dawnej, carskiej Rosji rozległe terytoria, zamieszkałe przez ludność muzułmańską. Co więcej, muzułmanie zamieszkiwali sam środek państwa sowieckiego, tereny nad Wołgą i wokół Uralu. Bezpośrednie odniesienia do prometejskiej ideologii zawierały teksty publikowane w „Życiu Tatarskim” i w „Roczniku Tatarskim”. Intensywność tych publikacji wzrastała od roku 1930.

¹⁰ J. Tyszkiewicz, *Z historii Tatarów polskich 1794-1944*, Pułtusk 2002, ss.129-138.

W pierwszym tomie „Rocznika Tatarskiego” tematyka prometejska jest obszernie reprezentowana. W dziale II czasopisma, zatytułowanym *Rozprawy* redakcja zamieściła programowy artykuł Olgierda Najman Mirzy Kryczyńskiego, pt. *Ruch nacjonalistyczny a Tatarzy litewscy*. W tekście tym autor pokusił się o sformułowanie ideologii wyznawanej przez ówczesne elity polskich Tatarów. Ideologia ta polegała na koncepcji pośrednika, przewodnika, tłumacza jako roli dla narodowej, niewielkiej grupy polskich Tatarów. Kryczyński widział etniczną wspólnotę tatarską w Polsce jako grupę narodową, konsekwentnie używając nazwy „Tatarzy litewscy”, którą w XIX stuleciu ciągle stosowała i wprowadzała rosyjska historiografia oraz administracja. W artykule autor omawia pokrótce stanowiska europejskich teoretyków kultury takich jak: Oswald Spengler i René Guenon, piszących o upadku europejskiej cywilizacji, i mówi dalej o konieczności syntezy kultury, posługując się modelem heglowskiej triady dialektycznej. Konkluzją artykułu jest przesłanie na temat historycznej, dziejowej roli polskich Tatarów, będących naturalnymi pośrednikami pomiędzy cywilizacją Europy a cywilizacją islamskiego wschodu. Misją dziejową Tatarów jest wprowadzanie narodów muzułmańskich w tajniki europejskiej kultury i edukowanie narodów europejskich w zakresie wiedzy o kulturze i mentalności narodów islamskich. Kryczyński, pisząc o narodach muzułmańskich, rozumiał za Ismailem Bej Gasprinskim¹¹ przede wszystkim narodowości turecko-muzułmańskie w carskim imperium. Także sam Gasprinski pisał o pozytywnej roli polskich Tatarów, wprowadzających do kultury europejskiej przedstawicieli innych muzułmańskich narodowości Rosji¹². Rolą polskich Tatarów jest budzenie narodowej świadomości, a także

¹¹ Ismail Bej Gaspryały (Gasprinski), druga forma nazwiska pochodziła stąd, iż rodziny krymskich Tatarów znajdujące się pod rządami carskiej administracji, na mocy zarządzenia musiały dodawać do turecko brzmiących nazwisk końcówkę -ski. W rosyjskiej wymowie i pisowni realizowano to jako -skij. Gaspryały urodził się w 1851 r. we wsi Avdżikoy pod Bakczyserajem jako syn szlachcica – murzy. Wykształcenie otrzymał w szkole w Moskwie, uzupełniał je, podróżując do Francji i Turcji. We Francji pracował jako sekretarz Turgieniewa. Działalność rozpoczął jako nauczyciel szkół ludowych i burmistrz Bakczyseraju. W roku 1881 opublikował programową pracę pt. *Muzułmanie w Rosji*. Zawarł w niej program kulturowego i narodowego odrodzenia muzułmanów rosyjskich, postulując europeizację. W latach 1883-1914 wydawca i redaktor naczelną gazety „Terdżyman” (Tłumacz), która rozpoczęła propagowanie „nowej metody muzułmańskiego szkolnictwa. Prekursor dżadidyizmu i panturkizmu. Zmarł w 1914 r.

¹² I. Bej Gasprinskij, *Russkije Musulmanstwo*, Kazań 1993; patrz też: I. Bej Gasprinskij, *Russkoje musulmanstwo*, Oxford 1985; zob. też polskie tłumaczenie: I. Bej Gasprinski, *Islam w Rosji. Myśli, uwagi i spostrzeżenia*, „Rocznik Tatarów Polskich”, t. IV, Gdańsk 2000, ss. 139-159; na temat Gasprinskiego zob. też: wstęp A. Bennigsena, *Ismail Bey Gasprinski (Gaspraty) and the origins of the Jadid movement in Russia*, [w:] I. Bey Gasprinskij, *Russkije...*, ss. 5-20; także: E. Kirimal, *Narodowa Wojna Krymskich Turków*, [w:] „Rocznik Tatarów Polskich”, t. I, Gdańsk 1993, ss. 63-71.

przewodzenie muzułmanom rosyjskim, prowadzące do ich wyzwolenia spod jarzma panowania imperium. Klasycznym przykładem mogłaby być tu rola generała Macieja Sulkiwicza¹³. Omawiany tekst Olgierda Kryczyńskiego był programowym artykułem ideologicznie uzasadniającym udział polskich Tatarów w ruchu prometejskim.

Kolejnym tekstem z I tomu „Rocznika Tatarskiego” był artykuł Aleksandra Achmatowicza, pt. *Zarys stanu prawnego wyznania muzułmańskiego w b. Rosji i współczesnej Polsce*. Wprawdzie artykuł ten bezpośrednio ani tytułem, ani treścią nie jest powiązany z tematyką prometejską, jednakże na pewno w sposób pośredni jego zawartość prezentuje tę ideologię. Jeśli prometeizm rozumieć szeroko, według określenia Józefa Piłsudskiego – *rozbić Rosję według szwów narodowych*, to artykuł Achmatowicza, omawiający prawne położenie ludności muzułmańskiej w imperium rosyjskim: ucisk, opresję i poniżenie, stanowi wyraźne historyczno-prawne uzasadnienie tendencji separatystycznych wśród rosyjskich muzułmanów, po rewolucji w 1917 roku. Kolejnym artykułem „prometejskim” jest tekst Veli Bek Jedigara, podpisany kryptonimem V.J., zatytułowany *Pułk Tatarski Ułanów im. Mustafy Achmatowicza (1919-1921)*. Podobnie jak w wypadku artykułu Achmatowicza, nie jest to tekst bezpośrednio prezentujący ideę prometejską. To tekst historyczny, omawiający organizację i szlak bojowy pułku tatarskich ułanów. Jednakże liczne nawiązania do sytuacji muzułmanów w Związku Sowieckim i ich tęsknot niepodległościowych, z racji kaukaskiego pochodzenia autora artykułu, a także wielu ułanów, służących tej jednostce sprawia, że całość nabiera – prometejskiego charakteru – dziejów najnowszych walki o „wolność waszą i naszą”, tzn. Polski, a także kaukaskiej ojczyzny autora oraz wielu służących w pułku ułanów.

Kolejnym tekstem w „Roczniku Tatarskim”, w części czasopisma zatytułowanej *Miscellanea* jest artykuł Ayaza Ishakiego, pt. *Narodowe zadanie polskich Tatarów*. Ayaz Ishaki był wybitnym pisarzem tatarskim oraz, w latach 1917-

¹³ Maciej Sulejman Sulkiwicz, ur. 20.06.1865 r. w majątku Kiemiejszy koło Lidy. Ojciec Aleksander, podpułkownik huzarów armii cesarsko-rosyjskiej, matka, Rozalia z Sobolewskich. Uczył się w szkołach wojskowych rosyjskich: woroneżskim korpusie kadetów, michajłowskiej szkole artylerii, w akademii sztabu generalnego, którą ukończył w 1894 r. W roku 1910 awansuje na stopień generała lejtnanta wojsk rosyjskich, a w 1915 r. na stopień generała majora. Interesował się teorią taktyki i strategii oraz tatarską tradycją. Po rewolucji lutowej w Rosji w 1917 r. nawiązuje kontakt z Centralnym Komitetem Wszechrosyjskiego Zjazdu Delegatów Muzułmańskich Wojskowych Organizacji „Askery Szura” w Kazaniu i przystępuje do formowania na froncie rumuńskim I Korpusu Muzułmańskiego, w sile trzech dywizji, stacjonującego w Tyraspolu. W marcu 1918 r. korpus został rozbity przez Niemców. Sulkiwicz przedostaje się z częścią oficerów na Krym, gdzie od 25 czerwca do października 1918 r. tworzył rząd Krymskiej Republiki Demokratycznej. Po zajęciu Krymu przez Armię Ochotniczą gen. Denikina wyjechał do Azerbejdżanu, gdzie pod koniec 1918 r. zostaje szefem sztabu tworzącej się armii azerbejdżańskiej. W maju 1920 r., po wejściu bolszewików do Baku, Sulkiwicz został aresztowany i rozstrzelany w dniu 15 lipca 1920 r.

-1919, działaczem niepodległościowym republiki Idel-Ural, której niezawisłość ogłosili Tatarzy na Powołżu w roku 1918. Ishaki był później politycznym emigrantem, działającym aktywnie w ruchu prometejskim w: Polsce, Turcji, Japonii i Niemczech. Był aktywnym uczestnikiem politycznego panturkizmu. W swoim artykule wyraźnie wskazuje na konieczność udziału polskich Tatarów w ruchu prometejskim, a także walce politycznej narodów muzułmańskich Rosji o wyzwolenie narodowe i polityczną suwerenność. Rozumiał to jako narodowe zadanie polskich Tatarów. Ishaki w 1938 r. wydał w polskim tłumaczeniu, nakładem Instytutu Wschodniego w Warszawie, broszurę *Idel-Ural* na temat historii i walki politycznej oraz militarnej nadwołżańskich Tatarów o suwerenne państwo. Broszura ta wydana była również w języku rosyjskim, w 1933 roku, w Paryżu¹⁴, a także w języku francuskim i japońskim w roku 1934.

Kolejnym tekstem jest artykuł Wassan Gireja Dżabagi, pt. *Statystyka oraz jedność geograficzna i duchowa islamu*, będący dziełem o wyraźnie panislamskiej ideologii, w dużej mierze wymierzonej przeciwko sowietom. Początek artykułu omawia liczbę ludności muzułmańskiej w Związku Sowieckim. Następnym tekstem w tej części tomu I „Rocznika Tatarskiego” jest artykuł lidera azerbejdżańskiej partii Musawat na emigracji i jednego z przywódców Republiki Azerbejdżanu w latach 1918-1920, Mehmeda Emina Resulzadego. Nosi on tytuł *Aleyhi Selam*. Słowa te w języku arabskim to odpowiedź na religijne pozdrowienie, które wypowiada muzułmanin do drugiego muzułmanina. Ma to w tytule tekstu Resulzadego znaczenie symboliczne – odpowiedź na pozdrowienie, na gest, na przywitanie ze strony polskich muzułmanów – Tatarów. Ta odpowiedź to jednocześnie gest wyciągnięcia ręki i wprowadzenia ich do walki o wyzwolenie narodowe, religijne i społeczne o przywrócenie suwerennej państwowości Azerbejdżanu oraz innych kaukaskich republik i narodów, wyznających islam. A wreszcie zachęta i zaproszenie polskich Tatarów do czynu prometejskiego, do walki o wolność i niezawisłość wszystkich rosyjskich muzułmanów. Artykuł Resulzadego można określić jako tekst o charakterze prometejskim, będący inspiracją do wspólnej walki, gdzie motywacją dla polskich Tatarów miałyby być religijna solidarność, etniczne – pantureckie poczucie jedności i łączności oraz polska racja stanu, która, według Józefa Piłsudskiego, bezpieczeństwo geopolityczne Polski osadzała na strategicznym priorytecie rozbicia, rozczłonkowania, a przynajmniej zdecydowanego osłabienia Rosji, bez względu na jej aktualny kształt ustrojowy.

W dalszej części omawianego periodyku znajduje się szkic biograficzny generała Macieja Sulkiwicza¹⁵ podpisany *Arslan Bej*, pseudonimem używanym

¹⁴ A. Ishaki, *Idel-Ural*, Londyn 1988.

¹⁵ Patrz przypis nr 12.

przez Leona Najman Mirzę Kryczyńskiego. Biogram generała Sulikiewicza jest, podobnie jak wcześniej przedstawiany tekst Resulzadego, artykułem bezpośrednio nawiązującym do tematyki i ideologii prometejskiej. Sam autor artykułu, był na Krymie od czerwca do października 1918 r., w okresie rządów generała Sulikiewicza, dyrektorem kancelarii rządu Demokratycznej Republiki Krymu. Tekst ten był więc nie tylko zwykłym szkicem biograficznym, ale także osobistym hołdem tatarskiego działacza niepodległościowego złożonym innemu Tatarowi, premierowi suwerennego rządu krymskiego, jednemu jakiego mieli Tatarzy krymscy i Krym w XX i XXI stuleciu. Tekst Kryczyńskiego był też zdecydowaną gloryfikacją prometejskiej aktywności, pochwałą walki o wolność, którą w latach 1917-1920 prowadzili polscy Tatarzy: na Krymie, na Powołżu, w Azerbejdżanie, a także w rosyjskim Turkiestanie, który również próbował uzyskać niezawisłość i wolność. Walka prowadzona była przez ówczesną młodą, nastawioną niepodległościowo inteligencję i kupców oraz przemysłowców muzułmańskich. Nowa inteligencja, kształcona w dużej mierze już według wzorców europejskich, oprócz idei wolnościowych przeniosła na wschód muzułmański ideologię europejskiego nacjonalizmu, a także sama zdecydowanie wybrała kulturową opcję okcydentalistyczną jako jedyną możliwą wobec niebezpieczeństwa rusyfikacji części elit ówczesnego islamskiego społeczeństwa w imperium rosyjskim. Metoda kształcenia w tradycyjnych, religijnych szkołach islamskich-medresach, polegająca na nauczaniu nowych treści: przedmiotów ścisłych, języków europejskich, dziejów ojczystych i języka przy zastosowaniu innych niż tradycyjne sposobów nauczania, a mianowicie mechanicznego, pamięciowego opanowaniu materiału, bez prób rozumienia nauczanych treści. Nazywano to – nową metodą, w języku arabskim – *usul dżadid*. Od tego określenia wzięła też swoją nazwę nacjonalistyczny i zorientowany narodowo-wyzwoleńczo ruch młodej inteligencji wśród muzułmańskich narodów Rosji. Zwany był *dżadidyzm*. Opisuje także Kryczyński działalność polskiej misji dyplomatycznej w Baku, na czele z Tytusem Filipowiczem w 1919 r., w szczególności epizod z formowaniem dywizji polskiej generała Lucjana Żeligowskiego, w czym wydatnie pomagał mu generał Maciej Sulikiewicz, jako szef sztabu armii Azerbejdżanu.

Następnym artykułem w periodyku jest tekst Aleksandra Achmatowicza, pt. *Tragedia Tatarów Krymskich*. Autor opisuje w nim zajęcie półwyspu krymskiego przez Armię Czerwoną, a wcześniej w paru akapitach zarysowuje sytuację Krymu po jego aneksji przez Rosję w 1783 roku. Następnie Achmatowicz omawia relacje pomiędzy odradzającym się państwem tatarskim na Krymie a rządem hetmana Pawła Skoropadskiego, który próbował zdławić nowo powstającą tatarską państwowość Krymu w imię swoich imperialnych zapędów, tj. tendencji do inkorporacji półwyspu przez Państwo Ukraińskie. Następnie

omawiał Achmatowicz niemiecką okupację Krymu po traktacie brzeskim, od połowy do października 1918 r. i stosunek wojskowej administracji niemieckiej do tatarskich prób niepodległościowych, w tym do rządu Sulikiewicza. Kończy artykuł wyrażeniem nadziei na szybką niepodległość zarówno Krymu jak i Kaukazu oraz rosyjskiego Turkiestanu, a także Idel-Uralu, czyli terytoriów pomiędzy Wołgą a Uralem. Achmatowicz, podobnie jak Kryczyński sam był uczestnikiem wydarzeń na Krymie w roku 1918, sprawował funkcję ministra sprawiedliwości w rządzie generała Sulikiewicza, zaś w latach 1920-1922 był wicepremierem w rządzie Republiki Litwy Środkowej ze stolicą w Wilnie, a także senatorem Rzeczypospolitej.

Następnym tekstem o niewątpliwie prometejskiej proveniencji jest list Dżafara Sejdamera do Aleksandra Achmatowicza, jako byłego ministra sprawiedliwości w rządzie gen. Sulikiewicza. List pisany był i opublikowany w języku francuskim, a także współcześnie w zbiorze politycznej publicystyki Sejdamera, w języku rosyjskim¹⁶. Wyraża wdzięczność dla Achmatowicza za jego działalność na Krymie w roku 1918 i nadzieję na dalszą współpracę z krymską, tatarską polityczną emigracją w Polsce. Sejdamer sądzi też, że Achmatowicz będzie starał się za pomocą publikacji podtrzymywać świadomość politycznych interesów Rzeczypospolitej na Krymie. Nawiasem mówiąc, właśnie ten fragment listu zachował swoją aktualność do dzisiaj. Wyrażał nadzieję na wsparcie przez ogół społeczeństwa tatarskiego Polski i Litwy dążeń Tatarów krymskich do niepodległości.

Ciekawe informacje znajdują się także w *Kronice*, w pierwszym tomie „Rocznika Tatarskiego”. Mowa jest tam o uczestnictwie emigracyjnych, prometejskich działaczy politycznych z Idel-Uralu, Turkiestanu czy Azerbejdżanu w życiu społecznym polskich Tatarów. I tak, podczas I Zjazdu Wszepolskiego delegatów oddziałów Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów RP, 26 grudnia 1928 r., obecni byli Ayaz Ishaki i Omar Bej Taregułow, zaś 27 grudnia 1929 r. w Wilnie przebywali Dżafar Sejdamer i Abdullah Zihni Soysal, będąc gośćmi polskich Tatarów. W styczniu 1931 r. był też w Wilnie prof. Validi Zeki na zaproszenie społeczności tatarskiej Wilna. Natomiast w dniu 18 maja 1931 r. wileńscy Tatarzy uczcili jubileusz 25-lecia działalności publicystycznej Ayaza Ishaki.

Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów RP prowadził szeroką akcję odczytową wśród ludności tatarskiej na Kresach. Była to część jego działalności statutowej. Tematyka tych odczytów, prowadzonych zarówno przez wykształconą elitę polskich Tatarów, a także przez gości emigrantów i działaczy prometejskich, w części dotyczyła idei prometejskiej. Za taką

¹⁶ D. Sejdamer, *Publicistika*, Symferopol 2012, ss. 113-114.

możemy też uznać odczyty mówiące o zadaniach czy także misji dziejowej polskich Tatarów lub młodzieży tatarskiej. Dla przykładu, w roku 1926 Ali Woronowicz wygłosił w Wilnie odczyt o zadaniach młodzieży tatarskiej, zaś Konstanty Achmatowicz o istocie narodowości. W roku 1927 Olgierd Kryczyński prezentował odczyt pt. *Ruch nacjonalistyczny a Tatarzy litewscy*, zaś w roku 1932 – *Rzut oka na Islam pod względem geograficznym, statystycznym, politycznym i kulturalnym*. Pierwszy tom „Rocznika Tatarskiego” zawiera jeszcze inne, krótkie teksty o zdecydowanie prometejskiej wymowie. Jeden z nich to artykuł, a właściwie rozbudowany nekrolog *Ku pamięci Tadeusza Hołówki*, autorstwa Halif Beja Has-Mameda, azerbejdżańskiego działacza prometejskiego, ministra sprawiedliwości i spraw wewnętrznych w rządzie Republiki Azerbejdżańskiej w latach 1919-1920, przewodniczącego Azerbejdżańskiej Rady Narodowej na emigracji. Śmierć Tadeusza Hołówki, zamordowanego przez terrorystów z OUN w Truskawcu, 29 sierpnia 1931 r., była szokiem zarówno dla polskiego społeczeństwa jak i dla działaczy ruchu prometejskiego, którego był aktywnym animatorem i koordynatorem. Tekst bezpośrednio nawiązuje do działań związanych z polityką prometejską, są w nim także przywołani aktywiści i działacze wywodzący się z polskich Tatarów, jak bracia Leon i Olgierd Kryczyńscy czy gen. Maciej Sulkiwicz, a także ich aktywność wśród rosyjskich muzułmanów.

Jeszcze przed tekstem o Tadeuszu Hołowce znajduje się także krótki artykuł, właściwie notka, pt. *Prasa muzułmańska w Europie*, z podtytułem w nawiasie *Notatka informacyjna*. Sygnowany jest podpisem *Redakcja*. Można śmiało domniemywać, że jego autorem był Leon Kryczyński, bardzo aktywny na polu współpracy pomiędzy poszczególnymi periodykami w łonie prasy prometejskiej. Tekst ten jest krótkim przedstawieniem emigracyjnych tytułów prasy muzułmańskiej aktywnie uczestniczących w realizacji polityki prometejskiej. Oprócz czasopism ukazujących się w Polsce jak „Przegląd Islamski” oraz „Wschód-Orient” pod redakcją Włodzimierza Bączkowskiego („Życia Tatarskiego” nie uwzględniono ponieważ było ono wydawane od 1934 r., a „Rocznik Tatarski” ukazywał stan z 1932 r.) przedstawiono periodyki ukazujące się we Francji, w Niemczech, w Rumunii oraz Finlandii. Były to następujące tytuły: „Informations Musulmanes” miesięcznik, pod red. Yousufa Maghrebiego ukazujący się od 1931 r. w Paryżu, „Prométhée”, sztandarowy periodyk ruchu prometejskiego ukazujący się pod redakcją Jerzego Gvazawy. Oba wydawane były w języku francuskim. Oprócz tego ukazywały się we Francji również czasopisma tureckojęzyczne i rosyjskojęzyczne: miesięcznik „Yasz Turkistan” (Młody Turkiestan) od roku 1931, pod redakcją Mustafy Czokaj Ogłu, w Nogents s. Marne oraz miesięcznik „Gorcy Kawkaza” w Paryżu, pod redakcją Barasbi Baytugana, od 1929 roku. Z kolei w Niemczech ukazywały się następujące czasopisma: kwartalnik „Moslemische

Revue” pod redakcją Maulwiego Sadruddina i Maulwiego Khana Durraniego, od 1924 r. w języku niemieckim. W językach turkijskich: „Istiklal” (Niepodległość) miesięcznik pod red. Mehmeda Emina Resulzade, od 1931 r. oraz „Yana Milli Yol” (Nowa Droga Narodowa) pod redakcją Ayaza Ishaki, od 1928 r. W Rumunii od 1929 r. ukazywał się miesięcznik „Emel” (Dążenie, Cel), który z przerwami, ukazuje się do czasów współczesnych, po 1944 r. w Stambule. Jego redaktorem naczelnym był w okresie międzywojennym adwokat Müstecib Ülküsal, zaś w latach 70. XX w. polski Tatar zamieszkały w Stambule – Murat Yakupoğlu Jakubowski. Ukazywał się w także w okresie międzywojennym, od 1932 r., tygodnik „Yıldırım” (Błyskawica) pod redakcją Omera Halita. Z kolei w Finlandii wychodził miesięcznik „Yeni Turan” (Młody Turan) od 1931 r., pod redakcją Sadyk Beja. Jak podawała redakcja „Rocznika Tatarskiego”, w okresie od 1924 do 1932 r. ukazało się 11 tytułów prasy prometejskiej w różnych językach, w pięciu krajach europejskich, nie licząc Turcji i Jugosławii. Z tych 11 tytułów prasowych wyłączyć należy „Wschód-Orient” oraz „Prométhée”. Jak widać nasilenie działalności prometejskiej przypadło na koniec lat 20-tych, konkretnie po 1926 r., co należy wiązać z dojściem ponownie do władzy Józefa Piłsudskiego i lobby politycznego z nim związanego. Na ten okres datuje się także rozwój działalności Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów RP, powiązanie działalności związku z działalnością prometejską, zwiększoną aktywność polityczną i kulturalną braci Olgierda i Leona Kryczyńskich, a także większą liczbę publikacji o charakterze prometejskim w prasie tatarskiej w Polsce.

Tom drugi „Rocznika Tatarskiego” z roku 1935 przynosi na samym początku dużą i ważną rozprawę Leona Kryczyńskiego, pt. *Tatarzy polscy a wschód muzułmański*. Jest to obszerna praca obejmująca całościowy, historyczny przegląd relacji polsko-litewskich Tatarów z muzułmańskim wschodem, przede wszystkim Złotą Ordą, Chanatem Krymskim i Portą Otomańską. Rozprawa liczy ponad sto stron. Część pierwsza dotyczy relacji historycznych, natomiast dalsze części poświęcił Kryczyński XX-wiecznym relacjom polskich Tatarów ze wschodem muzułmańskim, rozumianym przede wszystkim jako aktywność na polu wspólnej walki o wolność i niepodległość narodów i państw muzułmańskich. Wschód muzułmański to przede wszystkim Krym oraz Idel-Ural, a także Kaukaz i Turkiestan – w praktyce tereny rosyjskie i sowieckie. Autor opisuje działalność generała Macieja Sulkiwicza na Krymie i w Azerbejdżanie, wcześniejsze kontakty studentów – Tatarów polskich z przedstawicielami społecznej elity młodych muzułmanów studiujących w Petersburgu przed 1914 r., aktywność polskich muzułmanów na Kaukazie, w Turkiestanie, relacje z prometejską emigracją. Tekst bardzo ciekawy, jedyny jak dotąd omawiający całościowo

relacje polskich Tatarów z muzułmańskim wschodem rozumianym przede wszystkim jako obszar rosyjski i sowiecki.

W tymże, drugim tomie „Rocznika Tatarskiego”, w części IV zatytułowanej *Recenzje i sprawozdania* znajduje się recenzja książki Dżafara Sejdamera, pt. *Ismail Bey Gasprali (Gasprinski)*. Autor recenzji Kırımlı Yiğit (Edige Szynkiewicz) pokrótce omawia pracę Sejdamera, będącą polityczną biografią Gasprinskiego, przedstawiającą jego sylwetkę oraz poglądy i ideologię będącą podstawą odnowy narodowej krymskich Tatarów oraz innych, muzułmańskich narodów Rosji. Była to jednocześnie jedna z pierwszych prób publicystycznych w Polsce, młodego ówczesnie działacza polskich i krymskich Tatarów, późniejszego bardzo aktywnego uczestnika ruchu prometejskiego¹⁷. W późniejszym okresie, tj. w latach 1935-1939 Edige

¹⁷ Edige Kırımlı urodził się w 1911 r. w Bachczysaraju na Krymie. Był synem polskiego Tataru Mustafy Szynkiewicza, prezesa Związku Tatarów Litewskich na Krymie. Brat Mustafy Szynkiewicza, Jakub, był w latach 1925-1939 muftim muzułmańskim na RP, rezydującym w Wilnie. Edige Kırımlı skończył szkołę podstawową w Derekoy niedaleko Jałty, później liceum w Jałcie i Wyższy Instytut Pedagogiczny w Symferopolu. Gdy w roku 1928, po egzekucji Weli Ibrahimowa, zaczęły się represje w stosunku do narodowców tatarskich, Edige Szynkiewicz razem z ojcem zostali aresztowani i zesłani do obozu pracy na północy ZSRR. W roku 1932 Edige Szynkiewicz uciekł z łagru i nielegalnie przekroczył granicę sowiecko-irańską. Po przybyciu do Teheranu zgłosił się do polskiej ambasady. W tymże roku znalazł się w Stambule, w centrum krymsko-tatarskiej emigracji politycznej, w otoczeniu jej lidera, Dżafara Sejdamera. W roku 1934 przyjeżdża do Polski, do stryja i podejmuje studia w Szkole Nauk Politycznych przy Instytucie Badań Europy Wschodniej w Wilnie, które kończy w 1939 r. W tym czasie zajmuje się intensywnie działalnością na rzecz niepodległości Tatarów krymskich, był założycielem najpierw Koła Młodzieży Tatarskiej w Wilnie, a potem ogólnopolskiego Związku Kół Młodzieży Tatarskiej. Wygłasza odczyty, publikuje artykuły w prasie polskiej, m.in. w „Życiu Tatarskim” i „Wschodzie-Oriencie”. Jest zwolennikiem ścisłego związania Tatarów polskich i krymskich. E. Kırımlı, jeszcze jako E. Szynkiewicz, był pośrednikiem pomiędzy kierownictwem emigracji Tatarów krymskich w Stambule, zwłaszcza Dżafarem Sejdamerem a grupą kierowniczą polskich Tatarów. Zmienił też nazwisko na Kırımlı (co znaczyło: zabierz Krym), pod którym opublikował większość swoich prac pisarskich. Po zajęciu Polski przez armię niemiecką w 1939 r., wyjechał do Berlina a stamtąd do Stambułu. W czerwcu 1941 r. wyjechał z Turcji do Berlina z M. Ülküsałem. Próbował nawiązać współpracę z Niemcami na polu krymsko-tatarskiej autonomii. W roku 1942 wyjechał wraz z Halimem Balicem na Krym, pełniąc funkcję przedstawiciela interesów tatarskich przy OKH Wehrmacht. Aktywnie uczestniczył w ewakuacji części Tatarów z Krymu wraz z armią niemiecką w 1944 r. Po wojnie zamieszkał w Monachium. Doktoryzował się w roku 1952 na podstawie pracy pt. „Der nationale Kampf der Krimtürken”. Kontynuował działalność jako przedstawiciel Narodowego Centrum Krymskiego w Instytucie Badań nad Związkiem Radzieckim i w Bloku Paryskim. Do roku 1972 sprawował funkcję redaktora naczelnego czasopisma „Dergi”, wydawanego przez wymieniony Instytut w języku tureckim. Współpracował z Radiem Wolna Europa i Svoboda. Zmarł w Monachium 22 czerwca 1980 r. na raka żołądka. Patrz: S. Chazbijewicz, *Tatarzy polsko-litewscy w latach II wojny światowej* [w:] *Meandry cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne*, pod red. A. Chodubskiego, Toruń 1996, ss. 91-99;

Szynkiewicz – Kırımali stał się bardzo aktywnym publicystą piszącym na temat Krymu, krymskich Tatarów i walki ze Związkiem Sowieckim. Publikował w prasie polskich Tatarów, w kwartalniku „Wschód-Orient”. Na łamach „Życia Tatarskiego” opublikował następujące artykuły, noty i przyczynki: *Przeszłość i teraźniejszość Tatarów krymskich* (nr 7 z 1934 r.), *Wszeczajatycki kongres i Japonia* (nr 10/1934), w roku 1935 w numerze 1 pod pseudonimem Kirimli Arslanoglu Ibrahim *Turcy w Rumunii*, następnie w tym samym numerze artykuł *Teheran*, będący fragmentem opisu jego ucieczki ze Związku Sowieckiego przez Kaukaz i Iran do Turcji i Polski. Cykl ten pod tytułem *Z podróży po Persji* kontynuowany był w numerach 5,6 i 12 z 1934 r., zaś numer 7,8 i 10 z tego samego roku przyniosły druk artykułu pt. *Turkiestan Wschodni*. W numerze 2/1935 artykuł *Od Teheranu do tureckiej granicy*, będący dalszą częścią opisu podróży-ucieczki, w numerze 4/1935 *Z podróży po Persji*, w numerze 5 z 1935 r. *Imam Szamil – bohater narodowy*, w tym samym numerze *Z podróży po Persji* kontynuacja cyklu opisu podróży-ucieczki. Szynkiewicz stał się wręcz jednym z głównych publicystów zapożyczających numery „Życia Tatarskiego”.

Ważnym przyczynkiem do poznania relacji pomiędzy społecznością polskich Tatarów a ruchem prometejskim jest część V „Rocznika Tatarskiego” zatytułowana *Kronika*. Podzielona została na *Kronikę krajową* i *Kronikę zagraniczną*. W części krajowej możemy m.in. przeczytać, iż np. 8 maja 1933 r. odbyło się w siedzibie Instytutu Wschodniego w Warszawie zebranie ogólne sprawozdawczo-wyborcze oddziału warszawskiego Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów RP. W pomieszczeniach Instytutu Wschodniego odbywały się także zebrania, uroczystości i modlitwy Gminy Muzułmańskiej m. st. Warszawy, a nawet nauka religii muzułmańskiej dla dzieci. Stąd widać, że działalność tatarskich muzułmanów w Warszawie była powiązana z działalnością Instytutu. Funkcjonujące przy nim Orientalistyczne Koło Młodych, powiązane było z Gminą Muzułmańską także prywatnie, towarzysko a liderzy gminy, jak Olgierd Kryczyński czy przewodniczący oddziału warszawskiego ZKOTRP Abdulhamid Churamowicz, czynnie wspierali ówczesną politykę prometejską poprzez publicystykę i współpracę organizacyjną z Instytutem Wschodnim. Podobnie działało się również w Wilnie, gdzie Szkoła Nauk Politycznych przy wileńskim Instytucie Naukowo-Badawczym

tenże, *Ideologie Muzułmanów-Tatarów Polskich 1918-1939*, [w:] „Rocznik Tatarów Polskich”, t. I, Gdańsk 1993, ss. 30-31; S. Aykan, *Dr Edige Kırımali* (notatka biograficzna), [w:] „Rocznik Tatarów Polskich”, t. III, Gdańsk-Toruń 1995, ss. 135-137. Również na podstawie informacji ustnej uzyskanej od Murata Jakubowskiego-Yakupoğlu, byłego red. emigracyjnego dwumiesięcznika Tatarów krymskich w Turcji „Emel”, w dniu 5 sierpnia 1991 r. w Stambule oraz korespondencji osobistej E. Kırımali z lat 1945-48, w posiadaniu autora pracy.

Europy Wschodniej, zwłaszcza lektorat języka tatarskiego w tej szkole, skupiał ówczesną tatarską młodzież Wilna.

Okolicznościowe uroczystości z okazji różnych rocznic integrowały emigracyjną społeczność działaczy prometejskich oraz polskich Tatarów. Dla przykładu 24 listopada 1934 r. odbył się w Instytucie Wschodnim w Warszawie wieczór tatarski poświęcony 17 rocznicy Kurułtaju (zjazdu narodowego) krymskich Tatarów zorganizowany przez Orientalistyczne Koło Młodych, na którym obecni byli również polscy, warszawscy Tatarzy. Takich przykładów było wiele. Do Polski przyjeżdżał co jakiś czas lider politycznej emigracji krymskich Tatarów Dżafar Sejdamet, wygłaszając odczyty, prelekcje, spotykając się z emigrantami krymskimi i Tatarami polskimi. Kronika informuje np. o takim jego odczycie 5 kwietnia 1935 r., w Instytucie Wschodnim. Również polscy Tatarzy organizowali odczyty i prelekcje na temat Krymu, jak np. 19 kwietnia 1935 roku w Klecku. Swój referat pt. *Rozwój krymskiego ruchu narodowego*, o wyraźnie prometejskim charakterze, wygłosił wspomniany już Murat Jakubowski, późniejszy działacz krymskiej emigracji w Turcji.

Również *Kronika zagraniczna „Rocznika Tatarskiego”* zawiera informacje na temat aktywności prometejskiej działaczy tatarskich przebywających w Polsce, jak np. Ayaza Ishakiego, który w ówczesnym Harbinie oraz Cesarstwie Mandżukuo próbował zorganizować, przy pomocy Japonii, emigrację Idel-Uralu.

Z kolei miesięcznik „Życie Tatarskie” w numerze 4 z 1936 r. przynosi odezwę powstałego w Wilnie Koła Młodzieży Tatarskiej. Odezwa ta wyraźnie mówi o łączności ze światem muzułmańskim na gruncie idei narodowych. Praktycznie chodziło o zmanifestowanie łączności z Tatarami Krymu i Idel-Uralu i ich dążeniami do niepodległości i solidarności z wysiłkiem prometejskiej emigracji obu narodów tatarskich.

Tendencje narodowe wśród polskich Tatarów nasila się po roku 1936, czego wyraz znajdzie się również na łamach „Życia Tatarskiego”. Jednocześnie pogłębi się tendencja do ściślejszej niż dotąd współpracy z agendami prometejskimi, jak kwartalnikiem „Wschód-Orient”, Instytutem Wschodnim oraz Orientalistycznym Kołem Młodych, gdzie istniała sekcja krymsko-tatarska. Jeśli mielibyśmy wprowadzić pewną chronologię do prometejskiej aktywności polskich Tatarów i wzrostu tendencji narodowych wśród tej grupy etnicznej to możemy zdecydowanie wyróżnić lata 1934-1936, jako okres wzrostu i lata 1936-1939, jako okres największego natężenia tych tendencji. W roku 1938 ukazują się także następujące broszury: *O niepodległy Krym* autorstwa Selima Ortaya, członka Orientalistycznego Koła Młodych oraz Edige Kırımala – *Odpowiedź ukraińskim nacjonalistom*. Pierwsze

wydawnictwo było publikacją Instytutu Wschodniego, zaś drugie wyszło nakładem własnym autora. Praca pt. *O niepodległy Krym* pokrótce przedstawiała historię Krymu, Tatarów oraz ich walki o niepodległość a także dzieje ruchu narodowego odrodzenia na przełomie XIX i XX stulecia. Natomiast broszura Kırımala omawiała relacje ukraińsko-tatarskie, począwszy od rządów hetmana Pawła Skoropadskiego w roku 1918 i dążenie nacjonalistów ukraińskich do przedstawiania Krymu jako wręcz rdzennie ukraińskich terytoriów, przeciwko czemu autor dziełka protestował. Bronił on zarówno tatarskości Krymu w sensie historyczno-kulturowym jak i udowadniał jego gospodarczą i polityczną odrębność od Ukrainy. Uważał, że tylko narodowa autonomia Krymu, w sytuacji braku niepodległości, to znaczy *status quo* półwyspu jako Tatarskiej Autonomicznej Republiki Krymu, jest realizacją jego właściwego statusu pod względem historycznym, kulturowym, ekonomicznym i politycznym.

Warto także odnotować, że w okresie II wojny światowej istniał przy dowództwie II Korpusu Wojska Polskiego na Zachodzie Naczelny Imam Muzułmanów Polskich, działający do 1947 r. W tym też roku, w dniach 26 i 27 września miał miejsce I Walny Zjazd Muzułmanów Polskich w Wielkiej Brytanii, który powołał Naczelny Imam Muzułmanów Polskich w Wielkiej Brytanii¹⁸, ściśle współpracujący z polskimi ośrodkami emigracyjnymi. Naczelny imam Emir Bajraszewski wchodził w skład IV Rady Narodowej z nominacji Augusta Zaleskiego, prezydenta RP na Uchodźstwie. Imam wydawał również własne czasopisma¹⁹, takie jak „Komunikat”, w latach 1945-1947 oraz później w latach 1947-1952 „Głos z Minaretu”. Po roku 1952 Emir Bajraszewski przeniósł się do USA, gdzie rozpoczął pracę w FBI. Kontynuował także w USA tradycję Naczelnego Imamatu Muzułmanów Polskich na Obczyźnie. Oba czasopisma wydawane przez imama Emira Bajraszewskiego kontynuowały międzywojenną tradycję prometejską w innych już, niestety, emigracyjnych realiach. Jednakże Naczelny Imam Muzułmanów polskich na Obczyźnie utrzymywał kontakty zarówno z emigracją polityczną krymskich Tatarów jak i z Edige Kırımalem osobiście, a także z polskimi instytucjami emigracyjnymi jak z Instytutem Wschodnim „Reduta” w Londynie będącym politycznym echem dawnego warszawskiego Instytutu Wschodniego. Tematyka prometejska na łamach wspomnianych czasopism prezentowana była bądź przez

¹⁸ *Kalendarz Muzułmański 1368/1949*, oprac. i wyd. Naczelny Imam Muzułmanów Polskich w Wielkiej Brytanii, Londyn 1949, s.24.

¹⁹ S. Chazbijewicz, *Prasa tatarsko-muzułmańska w Polsce w latach 1939-1996*, „Rocznik Tatarów Polskich”, t.3, Gdańsk-Toruń 1995, ss.87-103.

samego naczelnego redaktora bądź przez wspomnianego Kırımala lub także przez Veli Bek Jedigara, Azerbejdżanina, byłego oficera Komendy Głównej AK, autora wydanego w roku 1933 opracowania dziejów i szlaku bojowego Pułku Ułanów Tatarskich im. płk. Mustafy Achmatowicza istniejącego w Wojsku Polskim w latach 1919-1920. Można więc mówić nawet o częściowej personalnej kontynuacji tej politycznej tradycji.

Prof. Selim Chazbijewicz – politolog, profesor w Instytucie Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. W pracy naukowej zajmuje się zagadnieniami związanymi z kulturą i dziejami Tatarów polskich, litewskich oraz krymskich.

An outline of the subject of Prometheanism in Polish Tatar publications during the Second Republic

Selim Chazbijewicz

The Polish Tatars were an ethnic community that not only preserved their military tradition, but were also a culture forming group. This culture creativity of the Tartars manifested itself in the composition of handwritten literary works and Muslim Tatar books on the territory of the former Grand Duchy of Lithuania. The Old Polish literature of the Polish-Lithuanian Tatars has been well chronicled, while the 20th century literature of the Tatars living in Poland has begun to arouse more and more interest in academic circles. On the other hand, interest in Muslim Tatar press publications during the inter-war years in Poland has been proportionally small and has not generated nearly enough discussion. It should be pointed out that these press publications (though in their later, post-war form) have been the object of even less critical discussion. They have never been analyzed in the scope of the subject of Prometheanism. Although incomplete, the article is the first such analysis in the study of Polish Tatars.

Прометейская тема в журналах польских татар в годы II Речи Посполитой. Очерк проблематики

Селим Хазбиевич

Польские татары являются этнической общиной, которая исторически не только сохранила военные традиции, но также культурное и творческое наследие. Эта культурная и творческая функция татарской этнической группы проявилось в создании мусульманско-татарской рукописной литературы на территории бывшего Великого княжества Литовского. Старопольская литература польско-литовских татар сейчас представлена обширной библиографией. Татарская литература в Польше двадцатого века также начинает быть в центре внимания исследователей. Однако мусульманская татарская пресса, выходящая в Польше в межвоенный период, не имеет достаточного количества научного анализа. Следует отметить, что пресса послевоенного периода является объектом еще меньшего числа научных текстов. Более того, этот предмет не был проанализирован с точки зрения прометеевской тематики. Данная статья является первым научным анали-

The Polish Tatar community, numbering about 5000 members during the inter-war period, was able to undertake the intellectual and organization challenge of publishing its own press materials, with three such publications in 1930-39. Two of them were of a periodical type – one quarterly and one monthly – and one was published irregularly, featuring as an almanac. During the years 1930-31 and 1934-37, the quarterly “*Przegląd Islamski*” (The Islamic Review) was published in Warsaw, while the monthly “*Życie Tatarskie*” (Tatar Life) was published from 1934-39 in Vilnius. In addition, three volumes of “*Rocznik Tatarski*” (The Tatar Yearly) were published in 1932, 1935 and 1938. The author analyzes articles in the above-mentioned publications in the scope of Prometheanism and the involvement of the Polish Tatar community in the struggle for independence of various nations of the former Russian empire. The author presents us with profiles of the editors, authors and institutions connected to the periodicals.

Besides analysis of the content of different volumes of these publications, the author also introduces the history of Polish Tatar organizations, their popular and academic activities, and also their contribution to Polish intellectual life. The article ends with a depiction of the press and publishing activity of the Polish Tatar community after the Second World War.

зом, хотя неполным, в исследованиях о татарах в Польше.

Сообществу польских татар, которое насчитывало в межвоенный период более пяти тысяч членов, при помощи интеллектуальных и организационных усилий, удалось в 1930-1939 годах издавать три ежедневные газеты. Две из них были периодическими изданиями – ежеквартальным и ежемесячным, одно из которых публиковалось нерегулярно и носило характер альманаха. В 1930-1931 и 1934-1937 годах в Варшаве появился ежеквартальник «Исламский обзор», а в 1934-1939 годах в Вильнюсе издавался ежемесячник «Татарская жизнь». Кроме того, в 1932, 1935 и 1938 годах были опубликованы три тома «Татарского ежегодника». Автор анализирует изданные в этих журналах статьи, с точки зрения преметеевской идеи, а также участие польских татарских общин в борьбе за освобождение народов бывшей Российской империи. Представляет профили редакторов, авторов и учреждений, связанных с периодическими изданиями. В дополнение к анализу содержания журналов, автор также представляет историю польских татарских организаций, их вклад в научно-исследовательскую деятельность, а также их участие в тогдашней интеллектуальной жизни в стране. Текст заканчивается описанием деятельности прессы и журналистских кругов польских татар после Второй мировой войны.

